

Matrakçı Nasuh'un İznik Şehir Minyatürü Çini Uygulama Örneği*

Matrakçı Nasuh's Iznik City Miniature Tile Application Example

Mehtap ARAZ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-7148-4423

Prof. Dr. Selda MANT MENAY

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, selda.mant@dpu.edu.tr TÜRKİYE

ORCID: 0000 - 0003 - 1681 - 3770

ÖZET

16. yüzyılın Rönesans sanatçısı olarak nitelendirilen Matrakçı Nasuh (?-1564), Osmanlı Tasvir Sanatları içinde oluşturduğu özgün üslubu ile varlık göstermiş ve kendinden sonraki nakkaşlara da örnek olmuştur. Çalışmada Matrakçı Nasuh'un sanatı ele alınarak döneminin dil, kültür ve inanç çeşitliliği vurgusu ile onun entelektüel kişiliğinde ve eserlerinde nasıl hayat bulduğu ve yansıdığı ortaya konmuştur. Bu çalışmanın amacı, Matrakçı Nasuh'un şehir minyatürlerinin 16.yy. Osmanlı tasvir sanatları içinde tarihi gelişimi içerisinde incelenerek Matrakçı Nasuh'a ait seçilen İznik şehir minyatür örneğinin çini yüzeye uygulanması ve gelenekli sanatlar ve plastik açıdan değerlendirilmesidir. Ayrıca çalışmada 16.yy. Osmanlı dönemi minyatür sanatında kullanılan malzeme, teknik ve üslup özellikleri incelenerek, farklı disiplinde yer alan bu iki gelenekli sanatın çini yüzeye uygulanabilirliğini göstermesi ve geçmişten geleceğe süregelen teknikleri karşılaştırması açısından önemlidir. Araştırmada tarama ve betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Günümüz İznik Ayasofya Camii mimarisinin, karşıdan ve kuşbakışı fotoğraf çekimi yapılarak, orijinal minyatüre Matrakçı Nasuh'un teknik ve kompozisyon özellikleri model alınarak, çini yüzeye aktarımı sağlanmıştır. Farklı disiplinlerde olan bu iki sanatın uygulanabilirliği ve elde edilen tespitler sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Matrakçı Nasuh, minyatür, çini

ABSTRACT

16. yüzyılın Rönesans sanatçısı olarak nitelendirilen Matrakçı Nasuh (?-1564), Osmanlı Tasvir Sanatları içinde oluşturduğu özgün üslubu ile varlık göstermiş ve kendinden sonraki nakkaşlara da örnek olmuştur. Çalışmada Matrakçı Nasuh'un sanatı ele alınarak döneminin dil, kültür ve inanç çeşitliliği vurgusu ile onun entelektüel kişiliğinde ve eserlerinde nasıl hayat bulduğu ve yansıdığı ortaya konmuştur. Bu çalışmanın amacı, Matrakçı Nasuh'un şehir minyatürlerinin 16.yy. Osmanlı tasvir sanatları içinde tarihi gelişimi içerisinde incelenerek Matrakçı Nasuh'a ait seçilen İznik şehir minyatür örneğinin çini yüzeye uygulanması ve gelenekli sanatlar ve plastik açıdan değerlendirilmesidir. Ayrıca çalışmada 16.yy. Osmanlı dönemi minyatür sanatında kullanılan malzeme, teknik ve üslup özellikleri incelenerek, farklı disiplinde yer alan bu iki gelenekli sanatın çini yüzeye uygulanabilirliğini göstermesi ve geçmişten geleceğe süregelen teknikleri karşılaştırması açısından önemlidir. Araştırmada tarama ve betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Günümüz İznik Ayasofya Camii mimarisinin, karşıdan ve kuşbakışı fotoğraf çekimi yapılarak, orijinal minyatüre Matrakçı Nasuh'un teknik ve kompozisyon özellikleri model alınarak, çini yüzeye aktarımı sağlanmıştır. Farklı disiplinlerde olan bu iki sanatın uygulanabilirliği ve elde edilen tespitler sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Matrakçı Nasuh, minyatür, çini.

*Bu çalışma Mehtap Araz'ın "Matrakçı Nasuh'un şehir minyatürleri'nin İncelenmesi ve Uygulama Örneği" isimli tezinden üretilmiştir.

1.GİRİŞ

Şehirlerin gözlemlenmesi ve onların tasvir edilme isteği çok eski tarihlere dayanmaktadır. İlk şehir tasviri, Konya Ovası'nda yaşayan Neolitik Anadolu insanı tarafından duvara yapılmış bir şehir manzarasıdır. Çatal Höyük'teki bu duvar resmi, insanoğlunun yaşadığı yerin bir parçası olduğunu ve şehirliliğin algısını ortaya koyduğunu göstermektedir (Ebel, 2005, s. 487).

Türk minyatür sanatı ile ilgili detaylı ilk yayın, 1965 yılında sanat tarihçisi Richard Ettinghausen (ABD) tarafından yapılmıştır. Bu yayınları Ivan Stchoukine'nin iki cilt olarak yazdığı Türk minyatür sanatı ile ilgili kitapları izlemiştir. 1974 yılında Nurhan Atasoy ve Filiz Çağman Türk minyatür sanatı ile ilgili ayrıntılı kitaplar hazırlamışlardır. Osmanlılar 'da kültürel hareketlilik ve zenginlik Orhan Bey döneminde (1326-62) önce İznik'te başlamış, daha sonra İpek Yolu'nun son durağı olan Bursa'da devam etmiştir (Tanındı, 1996, s. 1-3).

Osmanlı Türk minyatür sanatı bir imparatorluk sanatıdır. Sanatı devlet işinin bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Yeni Saray'da Bugünkü ismiyle Topkapı Sarayı'nda Ehl-i Hıref adında bir sanatkarlar örgütü kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet ile birlikte büyük bir gelişme göstermiş, bu dönemde birçok nakkaş yetişmiş ve pek çok eser üretilmiştir (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2006, s. 16-17).

Osmanlı Türk minyatür sanatında gelişme Fatih Sultan Mehmet ile başlayıp Kanuni Döneminde olgunluğa ulaşarak zirve yapmıştır. Çizgide, renkte ve kompozisyonda gösterdiği kendine has özellikler ile üsluba çok önem verilmiştir. Bir minyatüre bakıldığında o eseri tasvir eden sanatkarın, içinde yetiştiği toplumun özelliklerini, örf, adet ve geleneklerini, giyim kuşam şekillerini, hayat felsefelerini gözlemek mümkündür (Binark, 1978, s. 277-278).

Kanuni devri gibi Osmanlı tarihinin en verimli zamanında yaşamış olan Matrakçı Nasuh, kendi çağdaşlarının sevgisini ve takdirini kazanan eserleri ile kendinden sonra gelen nakkaşlara da ilham kaynağı olmuştur.

Osmanlı tasvir sanatları içinde Nasuh'un belge niteliği taşıyan ve topografik özellik gösteren minyatürlerinin, özgün bir üsluba sahip olduğu görülür. Bu çalışmada Matrakçı Nasuh'un Şehir minyatürleri vurgu, perspektif, denge ve oran, hareketlilik, belirginlik, bütünlük, renk, gerçeklik vb. gibi kompozisyon ve şema düzeni içinde incelenmiştir. Uygulama örneği Matrakçı Nasuh'un İznik kenti minyatürünün çini yüzeye uygulanmasından oluşmaktadır. Orjinal minyatüre eklenmek üzere, günümüz İznik Ayasofya Camii'nin kuşbakışı ve ön cepheden çekilen fotoğrafından esinlenerek, Matrakçı Nasuh'un renk ve çizgi üslubu dikkate alınarak mimari öge olarak yerleştirilmiştir. Çini sanatının genel özellikleri ve uygulama teknikleri anlatılarak, uygulama örneğinin yapım aşamaları, resimlendirilerek açıklamaları eklenmiştir. Matrakçı Nasuh'un şehir minyatürlerinin Osmanlı Tasvir sanatları perspektifinde değerlendirilmesi sonuç bölümünde açıklanmıştır.

2.MATRAKÇI NASUH'UN HAYATI VE SANATI

Osmanlı Dönemi bilim ve sanat dünyasında ün kazanan tarih, matematik, hat, resim ve silahşör olarak devrinin Rönesans adamı olarak nitelendirilen Matrakçı Nasuh'un tam adı Nasuh b. Abdullah (Karagöz) el-Silahi el-Matraki el-Bosnavi'dir. Hangi tarihte doğduğu bilinmemektedir. Kendisinin icad ettiği matrak oyunu sebebiyle "Matrakçı" olarak anılırken bazı kaynaklarda da "silahşör" olarak anılmaktadır (Atasoy, 2015, s.14).

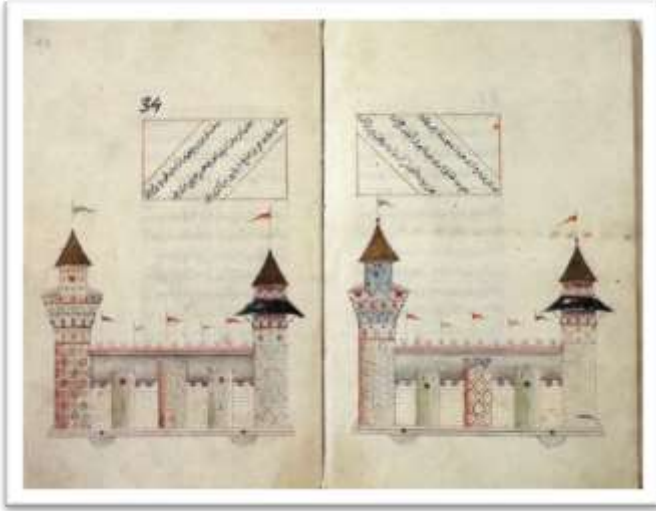
Küçük yaşlarda saraya alınmış II. Bayezid zamanında Enderun'da eğitimini görmüştür. Sanatçı ve bilim adamı kişiliği ile tarih, matematik, topografya, coğrafya, silahşörlük, hat gibi birçok alanda değerli eserler vermiştir. Kayıtlara göre 28 Nisan 1564 yılında Kethüda görevinde iken vefat etmiştir (Unat, 2016, s.18).

Matrakçı Nasuh, kalem-i divani hatların mucidi olarak bilinmektedir. Kanuni döneminde cep yazarların serdefteridir (Yurdaydın, 1963, s.12).

Matrakçı Nasuh, topografik ressamlık konusunda tarihte öne çıkan isimlerden biridir. Osmanlı dönemi kaynaklarında minyatür terimine karşılık tasvir ya da nakış sözcükleri tercih edilmiştir (Mahir, 2004, s.15).

Tarihin konu edildiği yazma eserlerde, olayların tasvir edilme gerekliliği topografik tasvirin doğuşuna sebep olmuştur(Resim 1) Matrakçı Nasuh'un yaşadığı Kanuni döneminde haritacılık oldukça gelişmiş idi. O'nun seferlerine katılan Nasuh, geçtiği menzillerdeki yerleri tasvir etmesi sonucu topografik tasvirlerin mucidi sayılmıştır (Özgül, 2012, s.179-180).

Resim 1. Matrakçı Nasuh'un 936 (1530) Yılında At Meydanında Kurduğu Yürüyen Hisarların Tasviri (Tuhfetü'l-guzat, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2206, vr.33b-34a)



Kaynak: <https://www.tarihli-sanat.com/matrakci-nasuh-minyaturleri/>, 2021.

Matrakçı Nasuh'un silahşörlükle ilgili yazdığı eseri Tuhfet el-Guzat ve Mecmu'-ı Menazil adlı eserinde bulunan minyatürleri bize döneminin en iyi ressamı arasında olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Mecmu'-ı Menazil Minyatürleri Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk İran seferinin resimli tarih kitabıdır. Belgesel niteliği taşımaktadır. Nasuh bu eserinde İstanbul'dan Bağdat'a kadar olan geçtiği menzillerde ki yerlerin resimlerini yapmıştır. Eser 90 sayfalık bir metin, 107 minyatür ve 25 resimli metinden ibarettir. Minyatürler adeta topografik bir harita özelliği taşımaktadır. Geçtiği yerlerde gördüğü mimari eserleri tasvir etmesi, İslam mimari tarihi için belge niteliği taşımaktadır (Yurdaydın,1963, s.12-13).

Nasuh'un tasvirlerinde kent sonsuz bir mekân içine yerleştirilmiş gibidir. Bu yönüyle açık kompozisyon özelliklerinin görüldüğü minyatürlerinde mekân çok boyutlu ve tek bir bakış açısı görülmemektedir. Kentler perspektif açısından kuşbakışı çizilmesine karşın, nesnelere aynı zamanda yandan karşıdan, önden ve arkadan gösterilmiştir. Bir diğer özelliği de sadece manzara resmi niteliğinde değil, tarih ve coğrafya ile de ilintili olarak yazıyla birlikte okunmak için oluşturulmuştur. Nasuh'un topografik tasvirlerinde insan figürü kullanılmamış, mekan, Coğrafyaya uygun bitki örtüsü ve hayvanlar ve yöreye özgün mimari yapıları ile bir bütünlük arz edecek şekilde gösterilmiştir (Özgül, 2012, s.184-185).

Nasuh topografik tasvirlerine özenli ve göz alıcı bir düzen vermiş, yazı ile ifade edemediklerini fırçasının gücünü kullanarak göstermiştir. Bu yönüyle Nasuh, tasvir ettiği her şeyi fotoğraf çeker gibi belgeleyerek, geride eşsiz eserler bırakmıştır (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2006, s.78-79).

Metni ve resimleri Nasuh'un elinden çıkmış olan 949/1542-950/1543 yıllarına ait TSMK, Hazine Yazması Minyatürlerinin olduğu metin 146 sayfadır. Metnin sonunda haritaya benzeyen krokiler bulunmaktadır. Metnin krokisinden de anlaşılacağı üzere Nasuh'un bu seferlere bizzat katıldığı anlaşılmaktadır. Tıpkı Menazil'de olduğu gibi, sefer sırasında gördüğü şehir, kaleler, mimari yapılar ve ordugâhların resimlerini yapmıştır. Kompozisyon özellikleri ve konunun ele alınış biçimi Mezazilname'yi hatırlatmaktadır (Yurdaydın, 1963, s.14-15).

Nasuh'un TSMK'nın Revan (1272) bölümünde II. Bayezid dönemi tarihi üzerinde duran bir yazma eseri daha bulunmaktadır. Bu yazma eserde II. Bayezid zamanında yapılmış seferlerde gidilen Kili, Akkerman, İnebahtı, Moton ve Gülek kale ve şehirleri ile Osmanlı Donanmasına ait gemiler resmedilmiştir. Nasuh bir nakkaş olarak tam bir renk üstadıdır. Bu haliyle bile Osmanlı nakkaşları arasında önemli ve özellikli bir yeri olduğu görülmektedir (Yurdaydın, 1963, s.15-16).

2.1 Minyatür Sanatı

Minyatür bir yazma eser sanatıdır. Yazma kitaplarda bulunan resimleri ifade etmek için kullanılmıştır. Terim olarak, Ortaçağ Avrupası'nda kitapların bölüm başlarına kırmızı bir boya ile baş harfler vurgulanmak amacıyla bezemesi yapılmıştır. (Resim 1.1) Minyatür minium denilen kırmızı boya kelimesinden türetilmiştir. Latince miniare kökünden türetilmiş, Fransızcaya miniature, İtalyancaya miniatura olarak geçmiştir. Türkçeye de batı dillerinden girmiştir (Mahir, 2004, s.15).

Minyatür bir anlatım dilidir. Minyatürde resim sanatının çoğu tekniği uygulanmamaktadır. Işık-gölge, anatomi, perspektif ve proportion kuralları çok fazla gözetilmemektedir. Buna karşılık renk örgüsü ve konu derinliğine daha çok önem verilmiştir. Bunları vücuda getirmek için resim kuralları göz önünde bulundurulmamış ve uygulanmamıştır. Minyatür sanatının çok geniş bir anlatım yelpazesi vardır. Bir minyatür esere bakıldığı zaman eski zamanlarda yaşamış olan toplumların kültürlerini, adet gelenek ve göreneklerini, giyiniş tarzlarını ve detay sayılabilecek birçok tezyinat örnekleri görülebilmektedir. XIV-XVII. yüzyıllarda minyatürde toprak boyalar kullanılmıştır. Boyaların üst üste sürüldüğü görülmektedir. Toprak boyalar öncelikle taş ile ezilip sadece su ile kıvamlandırılmıştır. Yine bu dönemlerde minyatür sanatçıları boyalarında olduğu gibi fırçalarını da kendileri yapmıştır. Minyatür kağıdı hazırlamak için yine yumurta akından hazırlanan bir karışım kullanılmıştır. Bu dönemlerde minyatür yapılırken, öncelikle yapılacak konu eskiz olarak bir kâğıt üzerine çizilmekte, daha sonra son şeklini alarak asıl yapılacak alana geçilmektedir. Yine o dönemlerde kurşun kalem olmadığı için, desenler bir fırça yardımıyla "uhra" denilen bir çeşit boya ile yapılmıştır. Hatlar oldukça ince çizilmiş, altın ilk kullanılan renk olarak tercih edilmiştir. Altınlama işleminden sonra diğer boyalar kullanılmıştır. Boyama oldukça itina ve özen gerektiren bir durum olduğu için boyama işlemi bittikten sonra resmin detay kısımlarına geçilmiştir. En sonda ağaçlar, çiçekler ve diğer detaylar yapılarak minyatür tamamlanmış olmaktadır (Behzad, 1953, s.29-32).

Minyatürde kompozisyonu şekillendiren en önemli etken kuşkusuz resmin biçimini ortaya koyan betimlemelerin bir gerçekliğe kaynaklık etmesidir. Konusu ve yararlandığı nesnel ortam gerçekliğe dayandığı için natüralist, tasarlandığı için de soyut bir resim niteliği kazanmaktadır. Yani görünen dünyanın verilerini tanımlanabilir ve anlaşılabilir bir yaklaşımla resmetmektedir. Nakkaşın tasarlama ve algısı yolunda oluşan ilkeler, minyatür kompozisyonunun bir yüzey resmi olarak şekillenmesine neden olmaktadır. Bu yapı resimde nesnel ortama bir görünürlük kazandırırken, derinlik ilgilerinin de natüralist gerçekçi resimden farklılaşması sonucunu doğurur. Natüralist resimde derinliğin yönünü belirleyen ufuk çizgisi minyatürde sayfanın üst kenarına taşınır. Böylece resmin derinlik kurgusu sayfanın altından başlar ve üst kenara doğru ilerler.

Natüralist üsluptaki bir resimde normal perspektif kuralları uygulanıyorsa, nesnelere en önde olanın yakında ve büyük olması, en arkadaki ise en uzak ve küçük olması beklenir. Oysa minyatür kompozisyonunda derinliğin dikey ekseninde ilerlemesi, en öndeki nesnenin en altta, en arkadaki nesnenin de en üstte resmedilmesine neden olur (Resim 2). Minyatür kompozisyonunun en belirgin amacının konuyu betimlemek olduğu düşünülürse, tasarımın hiyerarşik düzeni eylem merkezinde şekillenir. Bu da minyatürde kullanılan elemanlarının boyutlarının konunun anlam ve biçimine göre değişiklik göstermesine neden olur. Nesnelere ki uzak yakın ilişkisi tasarımın gerçeklik çerçevesi içinde sunulursa hava perspektifi ortadan kalkar ve yakında görünen nesnelere uzaktakine nazaran öncelikle görünme avantajını kaybeder. Bütün elemanların görüntü değerleri netleşir.

Resim 2. Kanuni Sultan Süleyman'ın Filibe Sarayında Avlanması, Hünername II, 1589 (TSM.H.1523) 256b.



Kaynak:<http://bilinmeyentarih.blogspot.com/p/osmanli-devleti-ve-kanuni-sultan.html>, 2021.

Osmanlı minyatür sanatı, bir kültür tarihi arşiv niteliği taşımaktadır. Osmanlı devletinin, savaşlarını, yapılan seferleri, sosyal hayatı, şenlikleri yansıtmaları açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Minyatürlerdeki gerçekçi ve yalın anlatım, her bir minyatürün tarihi belge niteliği taşımasının yanı sıra, günümüzde Türk resim sanatına da ilham kaynağı olmuştur.

Minyatür sanatı bir resim sanatıdır ve yazma eserlerdeki konuların, metin –resim ilişkisi içinde tasvir edilmesi olarak tanımlanır. Osmanlı minyatür sanatı da tarihi gelişimi içerisinde birçok ekol ve üsluplardan etkilenmiş, kendine özgü özellikleri ile asırlar boyunca varlığını sürdürmüştür. Her dönemde çok özgün sanatçılar yetişmiş ve eserleri ile Türk minyatür sanatına zengin bir miras bırakmışlardır.

Minyatürün özgür dünyası, tarihle ve zengin konuları ile adeta bir zaman tüneline girip, masalsi bir dünyada dolaşma hissini vermektedir. Matrakçı Nasuh'un şehir minyatürleri bu yönüyle her zaman dikkat çekicidir. Onun kent tasvirlerindeki özgür ruhu, hayal dünyasındaki kurgu yeteneği ve bunların yanında gerçekçi bir dil kullanması, minyatürlerinin tarihi belge niteliği taşıması, onu araştırma konusu olarak ilginç kılmaktadır.

2.2. Matrakçı Nasuh'un Şehir Minyatürleri

Osmanlı dönemi minyatür sanatı kendine has bir üslup oluşturmuş ve bu dönemde yetişen sanatçılar eşsiz eserler ortaya çıkarmışlardır. Bu dönemde önemli kişilere sunulmak üzere hazırlanan haritalarda ki kent tasvirleri, yeni bir türün ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bu harita resimler Osmanlı sanatında topografik resim olarak adlandırılmış ve en önemli temsilcisi de Matrakçı Nasuh olmuştur (Dönmez ve Göker, 2018, s.1122).

Matrakçı Nasuh kent tasvirlerinde zaman ve mekan kavramını gerçekçi bir üslup içinde ele alırken, hayal dünyasındaki kurguyu renk ve kompozisyon bütünlüğü içinde vermeyi de başarmıştır. Tasvir ettiği belgelerin mimari dokusu, bitki örtüsü ve canlıları hakkında gerçekçi bir dil kullanması, tarihi belge niteliği taşıması açısından önemlidir (And, 2014, s.62).

Matrakçı Nasuh, minyatür sanatına yenilik getiren birçok kent, liman, doğa ve kale tasvir etmiş bu tasvirlerinde özellikle panoramik görünüme ve boyut kazandırmaya önem vermiş usta bir sanatçıdır. Amasya, Kemah, Tebriz, Bayburt, Sivas(Resim 3.,4.) gibi kale kentlerini gösteren minyatürlerin panoramik görünümü hayranlık uyandıracak niteliktedir (Çelikbağ, Geçen, 2019).

Resim 3.Sivas, Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irkayen-i Sultan Süleyman Han (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: T.5964, v.19B-20A)



Kaynak: Atasoy, 2015, s.76.

Nasuh, 16. yüzyılda çıktığı seferlerde gördüğü kentleri minyatür tarzında kendine özgü resmeder. Gözlemci bakış açısı ve haritaya benzer bir yöntemle hazırlanan eserlerde mimari yapıları ve mekanları insansız ve aslına uygun olarak tasvir eder.

Matrakçı Nasuh eserlerini kuş bakışı biçiminde tasvir ederken; mimari yapıları ise minyatür geleneğinde olduğu şekilde karşıdan görüyormuş gibi arka arkaya vermiştir. Yani eserlerinin çoğunda iki farklı bakış açısını bir arada tek kare içerisinde kullanmıştır. Teknolojik gelişmenin olmadığı bu dönemde kuş bakışı görünümün yapılması oldukça önemlidir.

Resim 4. Tebriz, Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irkayen-i Sultan Süleyman Han (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: T.5964, v.27B-28A)



Kaynak: Atasoy, 2015, s.94.

Çalışmalarında canlı renkleri kullanan Nasuh, topoğrafik kent manzarası tasvirleriyle dönemin ilk örneklerini vermiştir. Haritaya benzer bir yöntemle ve gözlemci bir bakış açısıyla hazırlanan tasvirler gerçek mekanları aslına uygun verilmesiyle tarihi belge niteliği de taşır. Gerçekçi biçimde hazırlanan kent tasvirleri, yapıldığı dönemde şehirlerin düzeni ve bugüne ulaşamayan mimari yapılar hakkında da fikir oluşturmamızı sağlar <https://www.gzt.com/arkitekt/ozgun-kent-tasvirleriyle-matrankci-nasuh-3660282>

2.3. Matrakçı Nasuh'un İznik Şehir Minyatürü ve Analizi

Açık kompozisyonun hakim olduğu İznik minyatürü üst, alt ve orta olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Üst kısım İznik'e ayrılmıştır. İznik kareye yakın bir şekilde, sur içinde

resmedilmiştir.(Resim5) Mavi turkuaz zemin üzerinde görülen sivil yapılar, çatıları kiremit örtülü olarak, turuncu renkte ve detay verilerek, çizgisel bir anlatımla resmedilmiştir. Camilerden sol tarafta Yeşil Cami görülmektedir. Diğeri Ayasofya Camidir. Sur dışında başka bir yapıya rastlanmamaktadır. Kalenin batı tarafında İzni Gölü tasvir edilmiştir. Dalgaları helezonik çizgisel motiflerle çizilmiş, göle hareketlilik kazandırılmıştır. Göl gümüş rengiyle boyanmıştır. Göle ulaşan bir nehir sur yerleşkesine paralel olarak alt kısımdan geçmekte ve düz bir yatak içinde seyretmektedir. Nehir gümüş renk ile boyanmıştır. Sur yerleşkesi dışında kalan arazi açık yeşil renk ile boyanmış, ritmik olarak çiçek öbekleri ve meyve ağaçları yerleştirilmiştir. Minyatürün hemen ortasından geçen üç sıradağ ve hemen önünde dağlara paralel üç tepe tasvir edilmiştir. Dağlar kahverengi ile boyanmış, yer yer tonlamalar ve ışık-gölge etkisiyle derinlik ve boyut kazandırılmaya çalışılmıştır. Dağlarda çizgisel anlatım hakimdir. Hemen önünde yer alan tepeler zeminin açık yeşil renginden ayrılarak daha koyu yeşil boyanmış ve ışık –gölge etkisiyle derinlik verilmiştir. Tepelerin altında Yenişehir tasvir edilmiştir. Ortada bir cami ve sol tarafta kiliseye benzer bir yapı görülmektedir. Ortadan geçen nehir çarşayı ikiye bölmektedir. Nehir gümüş rengiyle boyanmıştır. Karşı tarafında yine sivil yapılar görülmektedir. Zemin üzerinde çiçek öbekleri ve meyve ağaçları tasvir edilmiştir. Sayfanın alt kısmında Akbıyık kasabası tasvir edilmiştir. Sağda ucu sivri bir dağ çizgisel anlatımla ifade edilmiş, sol tarafta ki dağ ona nispeten daha yassı ve geniş tutulmuştur. Dağlar kahverengi ile boyanmış, ışık-gölge etkisi verilmiş ve çizgilerle hatları belirginleştirilmiştir. Sağ tarafta sivri dağın hemen arkasından sola doğru uzanan bir nehir tasvir edilmiş ve gümüş rengi ile boyanmıştır. Sol tarafta bulunan dağın hemen önünde iki bölümlü tek bir bina, çatıları kiremit yapıları görülürken, alt kenarında bitişik altı küçük sivil yapı bulunmaktadır (Atasoy, 2015, s.61-63).

Resim 5. İznik, Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrkayen-i Sultan Süleyman Han (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: T.5964, v.14 B).



Kaynak: Atasoy, 2015, s.61.

3.TÜRK ÇİNİ SANATI

Türk sanatında çini, iç ve dış mimaride kullanılan en önemli tezyinatlardan biridir. Bu tezyinat geleneği Türklerde Karahanlılar ile başlamış, Anadolu Türk mimarisinde hızlı bir gelişme göstererek günümüze kadar devam edegelmiştir. Kelime anlamı Çin'e ait (Çini) demektir. Sırça veya kaşı olarak

da adlandırılmaktadır. Pişmiş topraktan yapılan çömleklere eski kaynaklarda “toprak evani” ya da “çini evani” denilirken, günümüzde topraktan yapılan tüm ürünlere seramik denmektedir. Kısaca bir gruplandırma yapılacak olursa mimari tezyinatta kullanılan pişmiş topraktan yapılan duvar kaplama tezyinatına çini, kullanım eşyası olarak kullanılan kap kacak türü ürünlere de çini evani demek yerinde olacaktır. Pişmiş Toprağın hikayesi Asurlara kadar uzanmaktadır (Doğanay, 2010, s.171-182).

Çini sanatında kullanılan malzemeler basit olarak hamur, boya ve sırdan oluşmaktadır. Çini hamuru reçete terkibi içinde, belirli ölçülerde kil (kaolen), kuvars ve feldspat grubu hammaddelerden oluşmaktadır. Bunların haricinde dolomit, boksit, şamot, mermer tozu gibi hammaddeler de kullanılmaktadır. Pişme derecelerine ve hamur yapısına göre çini, porselen ve cam gibi isimler almaktadır. Çini sanatında kullanılan renkler her devirde farklı çeşitlilik ve üslup özellikleri göstermiştir. Çini de kullanılan renkler topraktan ve ısıya dayanaklıyı oksit boyalardan elde edilmektedir. Genel olarak en çok kullanılan renkler, turkuaz, kobalt mavisi, lacivert, mor, yeşil, sarı, kahverengi, siyah ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Boyalar bazen sır altına, bazen sır üstüne bazen de hem sır altı hem sır üstüne birlikte uygulandığı görülmüştür. Çini mamul üzerine sürülen, pişince eriyerek üzerini kaplayan, ona camsı görünüm kazandıran, koruyucu ve şeffaf tabakaya sır denir. Sırı meydana getiren hammaddeler silis, kuvars ve kurşun oksittir. Sırda aranan en önemli özellik hamuru ile sağladığı uyumdur. Çatlamadan ve kavlamadan kalabilen sır başarılı sayılır. Parlak sır elde etmek için çiniyi düşük sıcaklıkta ve uzun süre pişirmek gerekir. Sır içine çinko katıldığında mat sır elde edilir. Çeşitli oksitlerin katılması ile de renkli sırlar elde edilmektedir. Çini teknikleri, çiniyi oluşturan hammaddelerin terkibine, sırlama ve renklendirme yöntemine, pişirme ve uygulama şekline göre farklılık arz etmektedir. Sırlı tuğla çini sanatının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tuğlaların bir yüzü şeffaf ya da renkli sır ile sırlanarak, bina yüzeyinde ışıltılı bir satıh elde edilirdi. Hatta tuğlalar yatık, dik veya vevine dizilerek cephelerde çok estetik ve canlı bir görünüm elde edilmiştir (Doğanay, 2010, s.182-183).

4. İZNIK ŞEHİRİ ÇİNİ UYGULAMA ÖRNEĞİ

4.1.Uygulama Örneğinin Tasarım Süreci

Bu aşamada konuyla ilgili olarak zihinsel ve imgesel bir araştırma sürecine geçilmiştir. Matrakçı Nasuh'un şehir minyatürlerinde kullandığı kompozisyon teknik özellikleri göz önünde bulundurularak İznik kenti minyatürünün orijinal tasvirinden yola çıkılarak yeni bir yorumlama yoluna gidilmiştir. Günümüz Ayasofya Camii'nin fotoğrafı alınarak yan cephesi ve kuşbakışı görünümünün orijinal minyatüre eklenmesi suretiyle benzer teknik özellikler kullanılarak, mimari yapılar içine yerleştirilmiştir. Renk, perspektif, mimari doku unsurları yönüyle Nasuh'un orijinal minyatüründeki teknik özellikleri taşımasına özen gösterilmiştir.

4.2.Uygulama Örneğinin Çini Yüzeye Uygulanması

Şablon Hazırlama ve Kömürleme İşlemi : Tasarımı yapılan minyatür parşömen kağıdına geçirilerek, istenilen boyutta büyütülerek iğnelemeye hazır hale getirilir. Bu işlem ince uçlu bir iğne ile ne çok sık ne de çok seyrek olacak şekilde belirli ve sabit aralıklarla şablon kağıdının delinmesi ile yapılır (Resim6). İğnelenen desen kömürleme yöntemi kullanılarak hazır olarak alınmış çini karo yüzeye aktarılır. Kömürleme de kullanılan malzeme odun kömürüdür. İyice ezilerek ve geçirgen ince bir bez içine konularak kullanılır. İğnelenen ince deliklerden geçen kömür tozu yüzeye deseni noktalar halinde geçirmiş olacaktır.

Resim 6. Şablon



İstenilen boyutta büyütülen şablon kağıdı iğnelenmeye hazır hale getirilir. Boyutu 1*20 cm/80 cm olarak hazırlanmıştır.

Resim 7. Delinmiş Şablon



İnce uçlu iğne ile belirli aralıklarla delinen şablon kömürlemeye hazır hale getirilir.

Resim 8. Kömürleme İşlemi



Açıklama: Kömürleme işlemi

Resim 9. Çini Yüzeye Aktarım



İnce deliklerden geçen kömür tozu çini yüzeye aktırılır.

Tahrir ve Boyama : Çini yüzeye kömür tozu ile aktarılan desen tahrir boyası ile, tahrir için uygun fırça seçilerek dış çizgileri çizilir, böylece ana hatları belirlenmiş olur.

Resim 10. Tahrir ve Boyama Aşamaları



Tahrir boyası ile dış hatları belirlenen desen boyamaya hazır hale getirilir, aynı zamanda tahrir, boyaların birbirine karışmasını önlemektedir.

Tahriri çekilen çini, boyama aşamasına gelmiştir. Çini boyaları ısıya dayanıklı oksit boyalardan oluşmaktadır. Renkler kullanılırken Matrakçı Nasuh'un orijinal eserine uygun olarak boyaması yapılmıştır. Boyamada renk, doku, ton, derinlik gibi öğelere dikkat edilmiştir.

Resim 11. Tahrir ve Boyama Aşamaları



Çini yüzeye aktarılan İznik kent minyatürü konulu çini pano uygulama örneği boyama aşamaları

Resim 12. Tahrir ve Boyama Aşamaları



Çini yüzeye aktarılan İznik kent minyatürü konulu çini pano uygulama örneği boyama aşamaları.

Resim 13.Tahrir ve Boyama Aşamaları



Günümüz İznik Ayasofya Camii'nin fotoğrafından yararlanılarak Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinde kullandığı temel kompozisyon teknikleri göz önünde bulundurularak orijinal minyatür tasvirinde yorumlanmıştır (Karşıdan cephe görünümü ve kuşbakışı görünüm).

Resim 14. İznik Ayasofya Camii



Günümüz İznik Ayasofya Camii (M.S.7. yy)

Sırlama ve Fırın : Boyama aşaması tamamlanan çiniler sırlanarak, sır pişirimi yapılmaktadır. Sır, çini yüzeyin üzerini kaplayan camsı tabakadır. Dekorun korunması ve renklerin ortaya çıkmasını

sağlamak ve bünyeyi sağlamlaştırmak için kullanılır. Sırlama yöntemi olarak akıtma tekniği kullanılmıştır.

Resim 16. Sırlama İşlemi



Dekoru tamamlanan çini karolar akıtma yöntemi kullanılarak sırlama işlemi yapılmaktadır.

Sırlama işlemi tamamlanan çiniler, elektrikli seramik fırınına yerleştirilerek, pişirimi yapılmaktadır. Refrakter malzemesi olan fırın plakaları mesnedler aracılığı ile sırlanmış mamuller birbirine değmeyecek şekilde yerleştirilmektedir.1040 derecede sır pişirimi yapılmaktadır.

Resim 17. Çini Karoların Fırına Yerleştirilmesi



Sırlanan çini karolar, fırın refrakter malzemeleri kullanılarak birbirine değmeyecek şekilde yerleştirilir.

Bir gün süreyle fırında kalan çini karolar, pişirimden sonra parlak ve camsı bir tabaka ile kaplanmış ve canlı renklere sahip ürünler olarak çıkmaktadır.

Resim 18. Çini Panonun Fırın Çıkışı



Açıklama: Çini yüzeye aktarılan İznik kent minyatürü konulu çini pano uygulama örneği fırın çıkışı (Sır Altı Teknik)

SONUÇ

Osmanlı tasvir sanatları içinde minyatürün her zaman ayrıcalıklı bir yeri olmuştur. Minyatürlerin yazma eserlerde hem resim hem de metin ile beraber olması, belge niteliği taşıması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu noktada Matrakçı Nasuh'un şehir kurgusu ve minyatürlerinde metin kullanmadan onu bir anlatım dili olarak fırça ile ifade etmesi diğer sanatçılar arasında ki farkını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda tarihçi ve yazar olan Matrakçı Nasuh, bilgi ve kabiliyetini şehir analizlerinde ustaca göstermeyi başarmıştır. Tasvir ettiği şehirlerin sosyal, kültürel, estetik ve coğrafi boyutunu onun sanatçı gözü ile görmemiz mümkündür. Şehir minyatürlerinin incelenmesi ile Matrakçı Nasuh bu üslubu geliştirerek kendine özgü bir teknikle, açık kompozisyon özelliklerini kullanarak, onu çok boyutlu bir alan olarak kavramsallaştırdığı sonucuna varılmıştır. Şehir ve kent planlaması üslubundaki minyatürlerde figür görülmemektedir. Topografik görüntülerinde sıra dışı renkler göze çarpmaktadır. Çizgisel anlatım egemendir. Dağlar arka arkaya çizilerek perspektif bir görünüm kazandırılmıştır. Minyatürler kısmen kuşbakışı, kısmen de yan cepheden çizilmiştir. Aslan, kaplan, geyik, karaca, tavşan gibi vahşi hayvanlar gerçekçi bir anlatımla tasvir edilmiştir. Dağların ve tepelerin mavi ve pembe renkte kullanılması, canlı renklerde yöreye özgü bitki ve ağaçlar kullanılması, kent ve kasabaları tüm detayları ile işlemesi onun ustalığını tasvirci yönünü ortaya koymaktadır. Eserlerinde yer alan mimari yapılar, anıtlar, manzaralar bir biri ile ahenkli bir şekilde resmedilmiş ve gerçekçi bir üslup ile tasvir edildiği için minyatürleri belge niteliği taşımaktadır. Öyle ki, Matrakçı kendi dönemi şartlarında günümüzdeki Google Earth görüntülerine benzer şekilde şehirlerin adeta fotoğrafını çekmiş gibidir. Günümüzdeki mimari restorasyon faaliyetlerine ışık tutması açısından değerlendirilmesi gerektiği düşünülebilir. Bunun için günümüz mimarisi ile karşılaştırmalı olarak, minyatürleri uzmanları tarafından ele alınmalı, çıkan sonuçlar doğrultusunda kent planlarında ve restorasyon çalışmalarında yönlendirici olarak dikkate alınması önerilir. Türk çini sanatının gelenekli bir sanat olması, tarihi gelişimi içinde değerlendirildiğinde, malzeme ve teknik farklılıkları olsa da Osmanlı tasvir sanatları içinde minyatür sanatı ile aynı kaynaktan beslenmektedir. Özellikle Selçuklu dönemi çinilerinde sıkça kullanılan insan ve hayvan figürleri minyatür sanatında kullanılan tekniklerle aynı özelliktedir. Çalışmanın uygulama kısmında, Matrakçı Nasuh'un İznik kenti minyatürü çini yüzeye uygulanmıştır. Orjinal minyatüre eklenmek üzere, öncelikle günümüzdeki İznik Ayasofya Camii'nin, kuşbakışı ve ön cepheden fotoğrafı çekilmiştir. Renk ve

çizgisel üslubu dikkate alınarak mimari bir öge olarak minyatüre yerleştirilmiştir. Uygulamada evler beyaz, açık gri ve açık bej renklerinde, çatılar ise kırmızı renkte boyanmıştır. Klasik minyatür geleneğinde göl, akarsu ve denizler gümüş yıldız ile boyandığı görülmüştür. Matrakçı Nasuh'un Tasvir ettiği İznik Gölü'nde gümüş yıldızla boyanmış ve zamanla bu boyanın karardığı görülmüştür. Minyatürde ki görünüşü de bu şekildedir. Uygulama da göl rengi bugünü yansıtan Turkuaz sır altı boya ile boyanarak, çini zemin üzerinde ki farklılığı vurgulanmak istenmiştir. Aynı zamanda bulunduğu coğrafyanın özelliklerini yansıtan meyve ağaçları ve bitki tasvirleri de orijinalinde olduğu gibi tasvir edilmiştir. Çini sanatının genel özellikleri ve sır altı uygulama teknikleri anlatılarak, yapım aşamaları da resimlendirilerek açıklamaları yapılmıştır. Renk ve üslup olarak teknik özellikler yansıtılmış, klasik minyatür anlayışı ile günümüz minyatür anlayışı uygulama üzerinde karşılaştırma imkanı yaratılarak, minyatürün çini zemin üzerinde uygulanabilirliği görülmüştür. Bu çalışmada farklı disiplinlerde ki sanatların birbirini tamamlayıcılığı, etkileşimi, kullanılan yöntemlerin zenginleşmesine katkıda bulunması ve yeni keşiflerin yolunu açması bakımından önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- And, M. (2014). Osmanlı Tasvir Sanatları 1, minyatür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Atasoy, N. (2015). Silahşör, tarihçi, matematikçi, nakkaş, hattat, Matrakçı Nasuh ve Menazilname'si, Masa Yayınları, İstanbul.
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G. ve Tanındı, Z. (2006). Osmanlı Resim Sanatı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Binark, İ. (1978). Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı, Vakıflar Dergisi, 12(825), 277-278.
- Çelikbağ T., Geçen F.(2019). Matrakçı Nasuh'un Topografik Minyatürlerinde Panoramik Görünüm. Toplum Bilimleri Dergisi – 27 : 744-757
- Doğanay, A. (2010). Türk Çini Sanatı, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Dönmez, İ. ve Göker, P. (2018). Osmanlı dönemi minyatür sanatında topografik kent tasviri. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 5(23), 1121-1129.
- Ebel, K. O. (2005). Osmanlı Şehir Tarihinin Görsel Kaynakları, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3(6), 487-515.
- Mahir, B. (2004). Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Özgül, G. E. (2012). Farklı Bir Görme Biçimi Olarak Tasvir: Matrakçı Nasuh'un Topografik Tasvirleri. Milli Folklor Dergisi, 24(96), 170-186.
- Tanındı, Z. (1996). Başlangıcından bugüne Türk Sanatı Dizisi, Türk Minyatür Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Unat, Y. (2016). 16. Yüzyılda Osmanlılarda Çok Yönlü Bir Bilim İnsanı: Matrakçı Nasuh. Dört Öge Dergisi, 4(9), 17-35.
- Yurdaydın, H. G. (1963). Matrakçı Nasuh, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Elektronik Kaynaklar:
<https://www.gzt.com/arkitekt/ozgun-kent-tasvirleriyle-matrakci-nasuh-3660282> (Erişim: 13.11.2022)